

УДК 342.7

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ ПРАВОСУДДЯ В АСПЕКТІ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В УКРАЇНІ

Рудень Д. С.,
здобувач наукового ступеня
доктора філософії
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: статтю присвячено конституційним цінностям правосуддя в аспекті становлення правової державності в Україні. У статті, висвітлено процесуальні механізми, засоби реалізації цінностей, які виступають найважливішими формами прояву та захисту прав, свобод та законних інтересів людини та громадянина. Проаналізовано аксіологічні засади судоустрою України та їх реалізацію на практиці. В ході проведеного наукового дослідження встановлено, що українське правосуддя, яке на сьогоднішній день перебуває в процесі реформування, не функціонує в тому обсязі, як це передбачено чинним законодавством. Цей фактор негативно впливає на процес становлення правової державності в Україні. Виявлено та охарактеризовано правові проблеми, що виникають на етапі розгляду судових справ між учасниками процесу та запропоновано напрями їх вирішення.

Ключові слова: цінність, правосуддя, людина, правова держава, Україна.

Аннотация: статья посвящена конституционным ценностям правосудия в аспекте становления правовой государственности в Украине. В статье, освещены процессуальные механизмы, средства реализации ценностей, которые выступают важнейшими формами проявления и защиты прав, свобод и законных интересов человека и гражданина. Проанализированы аксиологические основы судостройства Украины и их реализацию на практике. В ходе проведенного научного исследования установлено, что украинское правосудие, которое на сегодняшний день находится в процессе реформирования, не функционирует в том объеме, как это предусмотрено действующим законодательством. Этот фактор негативно влияет на процесс становления правовой государственности в Украине. Выявлены и охарактеризованы правовые проблемы, возникающие на этапе рассмотрения судебных дел между участниками процесса и предложены направления их решения.

Ключевые слова: ценность, правосудие, человек, правовое государство, Украина.

Annotation: this article is devoted to the constitutional values of justice in the aspect of legal statehood formation in Ukraine. The procedural mechanisms, means of values realization which are the most important forms of manifestation and protection of rights, freedoms and legitimate interests of a person and a citizen are highlighted in this article. The axiological principles of the Ukrainian judicial system and their implementation in practice are analyzed. During this scientific research it was established that Ukrainian justice which is currently in the process of reform does not function in the full extent according to the current legislation. This factor negatively affects the process of formation of legal statehood in Ukraine. The legal problems, arising at the stage of consideration of court cases between process participants are revealed, characterized and ways of their solution are offered.

Key words: value, justice, person, legal state, Ukraine.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, відбувається реформування судової системи, що супроводжується значними змінами процесуального законодавства в контексті реалізації та захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина. У свою чергу, це призвело до створення нових інститутів, за допомогою яких відбувається налагодження правових механізмів та процедур між суб'єктами суспільних відносин як на національному, так і на міжнародному рівнях. Після проголошення незалежності, Україні, яка проголосила себе правовою державою у значній мірі вдалось побудувати нову сучасну модель судової системи із запровадженням відносно нових цінностей, які значно удосконалили форми та способи захисту всієї гами прав і свобод (особистих, політичних, економічних, культурних тощо), у тому числі й природних прав кожного індивіда та соціальних груп.

Конституція України закріпила базові елементи та засади здійснення судочинства, що значно посилило рівень розвитку правової державності, внаслідок чого постала гостра проблема у розробці нових доктрин, що стосуються якісного та надійного здійснення правосуддя у конституційному, адміністративному, кримінальному, господарському, цивільному провадженнях. Актуальність цього дослідження полягає в тому, що в сучасній науці здебільше відсутні праці вітчизняних юристів, у межах яких приділялась би увага саме конституційними цінностями правосуддя в умовах трансформації української правової державності.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням проблем українського правосуддя та їх цінностей займалися такі провідні фахівці зокрема як: О. І. Величко, М. І. Сірий, В. Я. Тацій, Є. І. Туркіна та інші.

Метою цієї статті є визначення змісту та значення конституційних цінностей правосуддя в умовах розвитку української правової державності. Для досягнення поставленої мети, необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати аксіологічні аспекти правосуддя, їх вплив на розвиток суспільства та держави, охарактеризувати

його конституційні цінності на національному рівні та в контексті міжнародних стандартів у сфері прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу. В юридичній науці, протягом останніх років, відбувається цілий ряд дискусій стосовно дотримання та охорони прав і свобод людини шляхом здійснення правосуддя. Наприкінці 90-років ХХ століття після ратифікації парламентом України Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод органами публічної було вжито низку політичних та правових заходів спрямованих на приведення нормативно-правових актів відповідно до вимог міжнародних стандартів прав людини, в тому числі судової гілки влади. Відповідно, постало гостре питання у запровадженні нових конституційних цінностей з метою створення та забезпечення більш ефективного та якісного функціонування судових органів та здійснення конституційного контролю за найважливішими рішеннями у державі.

Як зазначав Т. Хаммарберг, Європейська конвенція з прав людини лежить в основі унікальної європейської системи захисту прав людини, яка слугує прикладом для створення відповідних систем в інших регіонах світу. Ця система відкриває нові шляхи для захисту прав людини за допомогою надання окремій особі права подавати скарги про порушення прав людини безпосередньо до Європейського суду з прав людини, для розвитку вражаючого зводу прецедентного права, який дозволяє здійснювати динамічну інтерпретацію прав людини, а також, що є не менш важливим, для створення можливостей для внесення змін у законодавство або правозастосовну практику на національному рівні з конкретними позитивними наслідками для життя людей [2, с. 19]. Слід погодитись з думкою автора, адже дійсно європейська судова практика є яскравим відображенням у запровадженні демократичних та правових принципів, що дозволяє забезпечити кожному рівний доступ до реалізації своїх конституційних прав, природних можливостей та соціального існування. У свою чергу, це слугує ціннісним орієнтиром справедливої неупередженого та незалежного здійснення правосуддя, що полягає в захисті порушених конституційних прав, а саме: визнання прав та інтересів, відновлення соціального стану, забезпечення виконання певного обов'язку (відшкодування матеріальної, моральної шкоди), відновлення правового статусу людини, що проявляється в його оцінці перед суспільством і державою в особі її компетентних органів тощо.

Останнім часом, в умовах прискореного суспільно-правового розвитку українське правосуддя набуває дедалі дискусійного та спірного характеру. Судові рішення, що приймаються суддями як посадовими особами органів державної влади не завжди відповідають тим нормам, що безпосередньо фіксуються в чинному законодавстві. Це характеризується масовими апеляційними та касаційними переглядами, що значно негативно відбивається на природних цінностях людини, призводить до зайвого психологічного навантаження учасників процесу, супроводжується стрімкими змінами у правосвідомості осіб, у негативний бік змінюються внутрішні погляди та переконання та врешті-решт формується негативне ставлення індивіда до соціального буття. Як показує практичний досвід, більшість рішень органів судової влади видаються доволі часто з порушенням матеріальних і процесуальних норм, чим у кінцевому випадку завдається значна шкода суспільним і державним цінностям, у тому числі й конституційно-правовим. Це полягає передусім у незалежному дослідженні та оцінці доказів, що мають істотне значення для з'ясування фактичних обставин справи, недотриманні чітких процедур при проведенні експертиз, неправильному тлумаченні правових норм. Адже більшість суддів, що ухвалюють рішення від імені України не замислюються щодо подальших наслідків розвитку правовідносин, що можуть трапитись у майбутньому. Це і є один з найважливіших проблемних аспектів у розбудові української правової державності, що призводить до формування недовіри народу до суду, шкодить авторитету судової гілки влади в цілому.

Відповідно до частини 1 статті 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Принцип, за яким правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, створює найважливішу гарантію громадянського миру, додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина. Лише за умови чинності цього організаційно-правового принципу суд здатний виконувати свої повноваження щодо захисту таких прав і свобод, а також забезпечувати в межах своїх повноважень реалізацію засад верховенства права та непохитності конституційного ладу в Україні. Отже, поділ державної влади з суттєвою автономією органів відправлення правосуддя є дуже важливою ознакою демократичної, правової держави [1]. Вищевказаний конституційний припис закріплює найважливіші цінності судоустрою, що є важливою передумовою та гарантією у розбудові демократичної, правової держави. Більш того, наявність таких складових дозволить відповідним компетентним органам підтримувати національний правопорядок, вести боротьбу з беззаконням у будь-яких сферах суспільства та налагодити органічний правовий зв'язок між органами державної влади та місцевого самоврядування в контексті дотримання конституційних прав і свобод людини та громадянина.

У свою чергу, саме правосуддя є невід'ємною конституційною цінністю української правової держави. Його цінність полягає у підтриманні взаємної соціальної рівноваги між фізичними та юридичними особами публічного та приватного права, при вирішенні конкретних юридичних ситуацій. З позиції конституціоналізму правосуддя і виступає саме тим незалежним та безпосереднім арбітром у спорі про право, що виникає між суб'єктами конституційно-правових відносин у будь-яких сферах життя. Головним його завданням є забезпечення захисту охоронюваних законом прав та інтересів кожного індивіда незалежно від будь-яких соціальних ознак. Так, частиною 2 статті 55 Конституції України передбачено, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Захист судом прав і свобод людини можна розглядати як норму, реалізація якої обумовлена наявністю низки імперативних вимог: надання доступу до правосуддя, заборона відмови в правосудді, захист не теоретичних й ілюзорних можливостей, а конкретного й дійсного права доступу в суд, рівень доступу має бути достатнім для захисту цього права, можливості ясні і конкретні, щоб у випадку їх недотримання можна їх було оспорити, обов'язок держави забезпечити

ефективність права доступу до правосуддя, утвердження системи юридичної допомоги для реалізації цього права, спрощення процедури доступу до суду, надання допомоги адвоката та ін [1].

Як бачимо, на сьогоднішній день Україна як правова держава закріпила низку основних конституційних цінностей для об'єктивного, всебічного та неупередженого здійснення правосуддя. У свою чергу, це пов'язано з закріпленням процесуального статусу учасників різних видів провадження, що базується на ідеях гуманізму, рівності, справедливості незалежно від суспільної оцінки підсудного. Наведений аспект полягає у гарантуванні взаємних прав і обов'язків як з боку обвинувачення, так захисту. Дотримання міжнародних стандартів у сфері прав і свобод людини є необхідною та важливою передумовою ефективного розвитку правосуддя в Україні. Цінності, що містяться безпосередньо в конвенціях, деклараціях, пактах, резолюціях є найвизначнішим досягненням європейської цивілізації, адже вони дійсно відображають реальне правове становище діяльності міжнародних судових органів і установ у частині прийняття рішень, що слугує яскравим прикладом у сфері застосування судової практики для інших держав світу, включаючи нашу країну. Зокрема, це такі цінності як право на справедливий суд, рівність перед судами і трибуналами, право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами, що виступають фундаментальною основою у функціонуванні судової гілки влади кожної правової держави. Але як показує практичний досвід, наші українські професійні судді, на жаль, не дотримуються в повному обсязі тих загально визначених міжнародних норм у сфері прав і свобод людини. Адже, це є найважливішою та ключовою проблемою правосуддя, що досить негативно впливає на процес розвитку українського правового державотворення. Цей фактор є дуже проблемним аспектом у реалізації та гарантуванні конституційних цінностей нашого національного правосуддя, що призводить у кінцевому випадку до соціального пригнічення, відчуття себе беззахисною фігурою у соціальному середовищі та в неможливості протидіяти суперечливим та протиправним юридично значущим діям чи бездіяльності з боку фізичних та юридичних осіб й держави.

Соціальна цінність правосуддя виражається в реалізації тих функцій держави, в яких виявляється їх суспільно корисний та соціально-спрямований характер, який визначається метою утворення та розвитку громадянського суспільства та правової держави, та функцій, які засновані на принципах пріоритетності суспільних інтересів та прав, свобод та інтересів кожного члена суспільства [3, с. 72]. У зв'язку з цим, саме правосуддя і виступає важливою конституційною цінністю, що сприяє розвитку та функціонуванню державних і недержавних інститутів, головна мета якого є захист законних інтересів та потреб кожної людини, суспільства, держави.

У свою чергу, це позитивно впливає на всебічний духовний розвиток кожної нації, забезпечення свободи існування політичних партій, громадських організацій, установ. У своїй діяльності національна система органів публічної влади просто зобов'язана проводити низку політичних заходів щодо здійснення контрольно-наглядових функцій за належним дотриманням чинного законодавства, що безпосередньо стосуються діяльності суддів, їх помічників та інших службових та посадових осіб судових органів. Такий вид моніторингу, спрямований на підвищення рівня професійної компетенції суддів, тим сам посилює теоретичні та практичні навички цих посадових осіб при розгляді судових справ різної категорії складності. Адже, це і є однією з основних внутрішніх функцій держави, що насамперед дозволить привести правосуддя у належний правовий стан та подолати значні наслідки правового нігілізму, які значно спотворюють рівень правової культури та стримують розвиток демократичних тенденцій. Відомо, що на сьогоднішній день з запровадженням судової реформи, відбувається переатестація суддів, що на нашу думку, може призвести до появи яскравих фахівців у сфері правозастосування. Адже, кожне судове рішення повинно бути повністю законним, обґрунтованим, вмотивованим та не містити жодних розбіжностей між нормами закону та фактичними обставинами справи. В цьому і проявляється соціально-значуща цінність правосуддя, що забезпечить надійний та якісний спосіб захисту порушених конституційних прав, свобод та інтересів людини.

Однією з найважливіших цінностей правосуддя слід визнати реалізацію принципу верховенства права, який займає одне із центральних місць у правовій системі, що є важливою умовою механізму реалізації діяльності суддів конституційної та загальної юрисдикції. Існування цього принципу, його розуміння та значення як базової конституційної цінності правової держави, слугує ключовим фактором у забезпеченні єдиного підходу при здійсненні учасниками процесу безпосередніх прав та дотриманні обов'язків на будь-яких стадіях судочинства. У свою чергу, це дозволяє фізичним та юридичним особам як суб'єктам правовідносин захищати свої права, свободи та законні інтереси будь-якими засобами на свій власний розсуд, що не заборонено законом та не шкодить моральним засадам суспільства і держави. Існування цього принципу в Україні є великою запорукою у стабілізації та розвитку сучасного законодавства, що свідчить про наявність незалежності судової гілки влади, яка здійснює правосуддя без будь-яких протиправних втручань з боку інших державних органів.

Роль суду в забезпеченні верховенства права полягає насамперед у захисті загально визначених прав і свобод людини. Суду надані широкі повноваження щодо оцінки відповідності законів Конституції України, а підзаконних нормативних актів – законам і Конституції України. Суди здійснюють правозастосовну діяльність, під час якої відбувається інтерпретація норм права, і утворення нових правових положень. Правотлумачення притаманне діяльності судів першої та апеляційної інстанцій, суди ж вищих інстанцій створюють прецедентну практику, яка виконує подвійну функцію: (а) роз'яснення порядку застосування законодавства (постанови Пленумів вищих судів) і (б) спрямування розвитку судової практики шляхом видання рішень прецедентного характеру (Верховний Суд України) [4, с. 7]. Сама-по собі судова практика – це результат набутого досвіду, що представляє собою сукупність певних конституційних цінностей, де закладаються найважливіші фундаментальні основи конституційного ладу. Адже це сприяє швидкому реагуванню на протиправні дії, на бездіяльність посадових осіб, що здійснюють правосуддя, особливо – це також стосується і вирішення питань щодо застосування до винних заходів державно-правового примусу.

Для досягнення ідеалів правової держави судова влада має бути водночас одночасно і суб'єктом права, і чинником правоутворення, визначаючи не тільки ефективність принципу верховенства права, але і його змістовне наповнення. Зі зростанням ролі і значення судової влади пов'язані реалії та перспективи реалізації державного управління в Україні [5]. Будь-яке судове рішення є ключовим базисом запровадження системи гарантій прав і свобод та повинно втілювати тільки найважливіші матеріальні і духовні цінності у житті кожної людини. Адже це та нормативна база, що слугує яскравим орієнтиром у розв'язанні різноманітних конфліктних ситуацій, що допомагає більш оперативно вирішувати подібні за своїм змістом та характером справи, які виникають між суб'єктами конституційних правовідносин у спорі про право, його належного виконання, застосування чи навпаки утримання від вчинення конкретних юридично значущих дій.

Не слід залишати без уваги те, що правосуддя виступає найважливішою складовою у захисті таких базових цінностей, що регламентуються Основним Законом, зокрема як життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканість, безпека людини. Незважаючи на те, що цей перелік цінностей не є вичерпним у системі законодавства, про те він виступає найголовнішим засобом всього соціального існування кожного індивіда, на що працівникам судових органів слід найбільш акцентувати свою увагу при остаточному винесенні рішень, вироків, постанов та виданні наказів. У свою чергу, це стосується не тільки самого процесу, а й правовідносин, що виникають у ході виконання судових рішень, а саме: конфіскації майна, позбавлення волі, позбавлення спеціального статусу та призначення інших видів покарань, головна мета якого є збереження власної честі та гідності незалежно від суспільної оцінки засудженого. Українське правосуддя, в умовах правового розвитку, повинно підтримувати вищезазначені конституційні цінності незважаючи на характер та ступінь криміногенних факторів, що виникають з боку осіб, внаслідок вчинення протиправних дій чи бездіяльності. Введення мораторію на смертну кару в 1997 році дещо приблизило нашу державу до тих європейських цінностей, що стосуються безпосередньо невід'ємного права на життя, право на помилування, відновлення правового статусу через невдалі рішення національних судів. Визнання людини найвищою соціальною цінністю у значній мірі примушує суддів дотримуватись загальновизнаних норм моралі, справедливості, адже саме ця конституційна норма повністю забороняє застосовувати до винних будь-яких обмежень неприродним способом, тим самим забезпечуючи їм належний комфортний стан під час розгляду судових справ. Інститут адвокатури, що також можна розглядати як найважливіший недержавний інститут захисту конституційних прав і свобод, без чого Україна як правова держава не зможе визнаватись як такою. Адже це той соціальний інструмент, який слугує забезпеченням та підтриманням всіх вищезазначених конституційних цінностей, що займається безпосередньо наданням професійної правничої допомоги особам, які притягуються до юридичної відповідальності. Саме він покликаний сприяти встановленню тієї об'єктивної істини, що дійсно мала місце на той час при вчиненні правопорушень від чого залежить вид та розмір санкцій, які накладаються на суб'єктів конституційно-правових відносин.

Висновок. Ураховуючи вищевикладене, правосуддя в умовах сучасного правового державотворення виступає важливим регулятором суспільних відносин у сфері гарантування тих конституційних цінностей, що формують собою яскравий механізм захисту конституційних прав і свобод людини, держави, що слугують для забезпечення стабільного розвитку громадянського суспільства, підтримання національної безпеки, правопорядку, а саме: визнання або відновлення порушених або втрачених прав, інтересів кожної людини. Створення та функціонування антикорупційного суду України зможе призвести до яскравих політико-правових змін в Україні. Адже це буде яскравим поштовхом у запровадженні абсолютно нових демократичних, правових та соціальних цінностей у сфері прав і свобод людини, яке зможе подолати значні корупційні прояви у всіх гілках влади, посилити рівень контролю за діяльністю посадових і службових осіб як представників органів державної влади та місцевого самоврядування, забезпечити кожній людині доступ до гарантованих їй конституційних прав, свобод, інтересів без будь-яких протиправних перешкод у їх реалізації та виконанні у тому обсязі, що відповідає її внутрішній волі. У цьому випадку це також зможе призвести до покращення та значної модернізації інституту правосуддя, яка відкриє шлях до повної розбудови правової державності до належного рівня. Адже налагоджена система правосуддя є найважливішою запорукою у розвитку конституційного ладу, що покликана охороняти та забезпечувати ті цінності, які є необхідними для соціального існування всього народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. Науково-практичний коментар [Електронний ресурс] // Право. – 2011. – Режим доступу: <https://coollib.com/b/340418/read>.
2. Хаммарберг Т. Європейські стандарти прав людини та Україна / Т. Хаммарберг // Право України. – 2010. – № 10. – С. 19-24.
3. Величко О.І. Правосуддя як основна функція судової влади в Україні: поняття його та соціальна цінність / О.І. Величко // Європейські перспективи: науково-практичний журнал. – 2013. – №13. – С. 70–73.
4. Городовенко В.В. Верховенство права як фундаментальний принцип судової влади / В.В. Городовенко // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – Том 5, № 1(14). – С. 01–07.
5. Туркіна І.С. Конституційні засади судової влади в Україні: теоретичний аналіз / І.С. Туркіна // Вісник Академії митної служби України. Серія: «Державне управління»: науковий збірник. – 2011 – №2. – С. 41–46.